

Müüt ja kirjandus

Peeter Espak
Loone Ots

Müüt ja kirjandus

Maurus
Tallinn 2015

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Peeter Espak, Loone Ots

Müüt ja kirjandus. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Tarmo Kulmar, Külli Saia, Heily Soosaar, Ergo-Hart Västriik
Küsimused ja ülesanded koostanud Peeter Espak, Loone Ots, Maarja Valk
Toimetanud Maarja Valk
Keeletoimetaja Piret Pöldver
Kujundaja Peeter Laurits

Fotod ja illustratsioonid

Alamy / Vida Press / Ivy Close Images (35); Alamy /Vida Press / Peter Horree (96), Eesti Kirjandusmuuseumi fotoarhiiv (129); Eesti Kunstimuuseumi kogu (21, 127, 155, 156); Eesti Filmi Andmebaas (169); Briti Muuseum (32); Korp! Sakala erakogu (19); Peeter Laurits (35, 44); Tõnno Jonuksi erakogu (125); SL Õhtuleht / Svetlana Aleksejeva (11); Viljandi muuseumi kunstikogu (36); U. S. National Archives and Recordings Administration (162); Wikimedia Commons (12, 15, 18, 28, 30, 32, 34, 45, 46, 48, 51, 53, 62, 68, 76, 81, 82, 85, 91, 92, 93, 99, 100, 103, 106, 107, 125, 131, 134, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 157, 174, 182, 183); Wikimedia Commons / BishkekRocks (80), Wikimedia Commons / Fæ (7), Wikimedia Commons / Ginolerhino (59), Wikimedia Commons / Jack 1956 (43), Wikimedia Commons / Kevin Wailes (51); Wikimedia Commons / Lauri Kulpsoo (78), Wikimedia Commons / Marie-Lan Nguyen (32), Wikimedia Commons / Montrealais (78), Wikimedia Commons / Osama Shukir Muhammed Amin (26), Wikimedia Commons / Superchilum (171), Wikimedia Commons / Ziegler 175 (60), Wikimedia Commons / Quibik (17), Wikimedia Commons / Tjabji (60)

© Paris 1963, 1967, Maurice Druon, published by arrangement with Lester Literary Agency

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega.

Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN: 978-9949-559-15-2

Autoriõigus: © Maurus Kirjastus OÜ, 2015

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, üldnumber 697 1011, mobiil 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Sissejuhatus	9
1. Mis on müüt. Müüt pärimuses, kirjanduses ja loodusteadustes	10
1.1. Mis on müüt?	10
1.2. Müüdi defineerimisest	11
1.3. Müüt ja loodusteadused	15
1.4. Ulmekirjandus kui mütoloogia ja loodusteaduse sulam	18
Lugemiseks	22
Ülesandeid	24
Lisamaterjale	25
2. Sumer ja Gilgameš	27
2.1. Esimesed müüdid Lähis-Idas. Sumer ja Süüria	27
2.2. Sumeri loomismüüt	28
2.3. Jumal Utu tööd ja teod	29
2.4. Enki müüdid	31
2.5. Gilgameš – igavene elu ja surm, elu mõte	33
Lugemiseks	38
Ülesandeid	42
Lisamaterjale	43
3. Veeuputuse lugu. Sumerist Uue Testamendini	45
3.1. Atrahasisse müüt	45
3.2. Veeuputuselugu Vanas Testamendis	47
3.3. Uue Testamendi mütoloogiline pööre	51
Lugemiseks	54
Ülesandeid	57
Lisamaterjale	58
4. Zoroastrismi pärand. Zarathustrast üliinimeseni	59
4.1. Zoroastrism muistses Iraanis	59
4.2. Nietzsche, Zarathustra ja mütoloogia	62
4.3. Üliinimene kui uue riigipoliitika sümbol	64
4.4. Hea ja kurja võitluse motiiv nüüdispoliitikas	66
Lugemiseks	70
Ülesandeid	74
Lisamaterjale	75
5. Hea ja kurja vastasseis. Kangelase võitlus koletisega	77
5.1. Hetiidi pärimus	77
5.2. Kreeka printsess ja merekoletis	79
5.3. Püha Jüri ja lohemadu	81
5.4. Kristlike kangelaste arhetüüpe	83
5.5. Saatanliku või pahelise kangelase arhetüüpe	85
Lugemiseks	87
Ülesandeid	89
Lisamaterjale	90

6. Kreeka mütoloogia	91
6.1. Homerose eeposed	91
6.2. Kreeka müütide arhetüüpseid tegelasi	94
6.3. Hesiodose teogoonia	96
6.4. Antiikmütoloogia jumalaid	100
6.5. Prometheus	105
Lugemiseks	108
Ülesandeid	118
Lisamaterjale	119
7. Eesti mütoloogia 1	121
7.1. Tharapita Läti Henriku kroonikas	121
7.2. Püha hiis	124
7.3. Taara ja püha hiis „Kalevipojas“	126
7.4. Tarapita kirjandusloos	128
7.5. Mütoloogilised tegelased. Libahunt	130
7.6. Mütoloogilised tegelased II. Vanapagan	133
Lugemiseks	136
Ülesandeid	145
Lisamaterjale	146
8. Eesti mütoloogia 2. Soome ja Eesti mütoloogia sünnilugu	147
8.1. Kristfrid Ganander ja Kristian Jaak Peterson	147
8.2. Friedrich Robert Faehlmann	149
8.3. „Kalevala“ ja Lönnrot	150
8.4. „Kalevipoeg“ ja Kreutzwald	154
Lugemiseks	157
Ülesandeid	160
Lisamaterjale	161
9. 20. sajandi poliitilised mütoloogiasüsteemid	163
9.1. Karl Marxi ja Charles Darwini pärand	163
9.2. Marksistlik ja leninistlik mütoloogia	
Venemaal ja Nõukogude Liidus	168
9.3. Fašistlikud ja rahvussotsialistlikud mütoloogiad Euroopas	172
Lugemiseks	176
Ülesandeid	177
Lisamaterjale	177
Kasutatud kirjandus	178

Ex uno, per unum, in uno.

Omnia in uno.

per me totum.

[Vertical handwritten text, possibly a signature or name, written in dark ink.]

Päike kattub musta kettaga ja kustub korraks. Äkki sõi koletis selle ära? Miks päike tagasi tuli? Küllap leidis kangeline, kes sai jagu isegi päikeseõgijast. Valgus taastub, põld kannab jälle vilja ning inimkond säilib.

Kuidas päike üldse taevasse sai? Kuidas tekkis maailm? Kes oli esimene inimene? Miks me sureme? Kes määras, mis on hea ja mis halb? Kes valvab õiglust ja karistab kurjust?

Nii paljud küsimused nõuavad vastust. Ürgaegadest saati on inimesed neid otsinud – ja leidnud. Tulemused on folkloori vahendusel meieni jõudnud. Neid nimetatakse müütideks.

Mõnede arvates on müüdid püha tõde ja eetikakoodeks. Teised naudivad müüte hea kirjandusena. Kolmandad otsivad viiteid ajaloolisele tööle. Igal juhul on müüt nii põnev ja nii ammendamatu, et seda võivad uurida paljude eri valdkondade teadlased. Maailma rahvastele on müüdid olnud nii inspiratsiooni kui ka identiteedi allikad.

Kas mitu tuhat aastat vanad uskumused mõjutavad internetiajastu elu? Muidugi mõjutavad. Hea ja kurja võitlus, viimsepäevaohud ning maailmapäästjatest sangarid elavad oma folkloorset elu praegugi. Massimeedias kajastuvad rahva mütoloogilised uskumused. Nende abil võib teinekord manipuleerida avaliku arvamuse ja iga üksiku inimesega. Samas võivad need uskumused õpetada aga igikestvaid väärtusi, mida järgides suudame elu paremaks muuta. Tundes müüte, oskame paremini analüüsida tänapäeva elu ja meie endi osa selles.

1. Mis on müüt?

Müüt pärimuses, kirjanduses ja loodusteadustes

1.1. Mis on müüt?

Tavakeeles on sõna *müüt* jaoks olemas kaks omavahel lahknevat arusaama.

Müüt on

- a) kirjanduslik, mütoloogilisi kujundeid sisaldav lugu;
- b) väljamõeldud vale lugu või isegi „pettus“.

Sõna pärineb kreeka keelest (*mythos*) ja tähendas algselt lihtsalt **kõnet, juttu** või **lugu**. Väga tihti kasutatakse sõna *müüt*, et märkida midagi, mis pole tõde. Öeldes „see on müüt!“ või „see on muinasjutt!“, tähistame midagi uskumatut. *Müüt* tähenduses *vale* on aga kõigest kõnekäänd, mis on levinud seetõttu, et müütides kirjeldatu ei pruugi enam vastata meile teada olevatele looduseaduste normidele.

Öeldes *müüt* millegi kohta, millest usume, et see ei kehti või on vale, eksime müüdi päriselt toimiva tähenduse vastu. Kuigi antiik-kreeklaste loodud arusaamad jumalatest ja maailma tekkimisest ei pruugi kehtida, tekib tänapäevalgi juurde üha uusi müüte ja mütoloogilisi lugusid. Lisaks on müüt kunstiliselt nauditav ilukirjandus. Kirjandus ei saa aga kunagi olla vale.

Teisalt teame **valemüüte**, mis ongi loodud inimestele teadlikult valetamiseks, nagu näiteks müüdid kommunismist Nõukogude Liidus või natsionaalsotsialismist Saksamaal. Ka meie oma eepos „Kalevipoeg“ on suures osas väljamõeldud faktivaba lugu. Kuid selline mütoloogia ei kahjusta kedagi. „Kalevipoeg“ on ilukirjandusteos ja rahvapärимuse interpretatsioon.

Väites, et mingi müüt on hea, halb, ilus, õige või vale, peab analüüsima, milleks ja milliste vahendite abil see müüt on loodud. Nii suudame vältida valede uskumist ja meiega on märksa **raskem manipuleerida**.

1.2. Müüdi defineerimisest

Kõigile maailma müütidele sobivat ühisdefiniitsiooni on võimatu luua. Igal teadlasel nagu ka igal kooliõpilasel võivad olla kujunenud iseenenda arusaamad nii müüdi kui ka looduse toimimise kohta. Mis ühele meenutab müüti, võib teisele tunduda muinasjutt või hoopis sulatõde. Kuid ka kõige argisemas tarbetekstis või reklaamplakatil kohtab müüdile omaseid motiive. Reklaam, millelt võib leida mõne olümpiasangari näopildi ja tema tsitaadi, on olemuselt mütoloogia rakendamine tavaellu. Kuigi see reklaam ei ole ise *müüt*, kasutatakse selles spordikuulsust kui *mütoloogilist kangelast*.

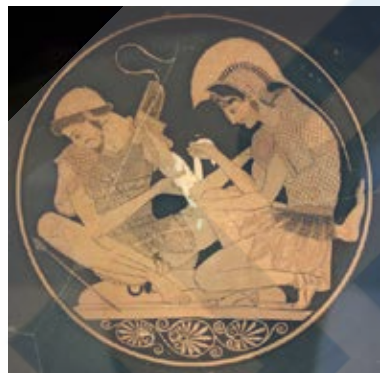
Sõjasangarist kangelase lugu on samuti üks oluline, juba ammu tuntud mütoloogiline motiiv, mille ümber ehitatakse kangelaslugusid kuni praeguseni. Vahel kutsutakse kangelaslugusid ka eeposteks (kreeka *epos*, mis tähendab nagu müütiki *lugu*), kuid eeposeidki võib neis leiduvate algmotiivide ja ka nende olemuse tõttu pidada üheks suureks müüdiksi või müütide kollektsiooniks. Nii põhineb ka akadlaste kirja pandud maailma esimene suur eepos „Gilgameš” mitmel erineval sumeri mütoloogilisel kangelaslool, mis pandi kirja juba umbes 4000 aastat tagasi. Need väiksemad lood põhinevad kõik omakorda folkloorsetel lugudel. Seega on ka eepost nagu müütigi pea võimatu defineerida.

Väga lihtsalt sõnastatuna võiks müüti seletada järgmiselt.

Kujundlik maailma, inimeste ja jumalate olemuse (sünd, elu, surm, surmajärgne elu) kirjeldamine parasjagu kasutusele olevate teadmiste seisu ning keeleliste vahendite abil.

Olümpiavõitja ja riigikogu liige Erki Nool reklaamib pesupulbrit. Kangelase suur võit seostatakse väikese võiduga argielus. Vabaõhureklaam tekitas poleemika, kas riigi esindaja tohib osaleda üht brändi eelistavas kampanias.

Valik müütilisi kangelasi ja jumalaid. Piltidel vasakult paremale lätlaste eepiline kangelane Karutapja samanimelisest eeposest, germaanlaste jumal Odin „Vanemast Eddast” ja „Nooremast Eddast” ning Vana-Kreeka sõdalased Achilles ja Patroklos eeposest „Ilias”.

Eeposele ühise definitsiooni andmine teeb keeruliseks seegi, et eri rahvaste eeposte kujunemislood on olnud väga erinevad. Saamisviisi järgi võime eeposi liigitada suulisteks (eeposed, mida kannavad ette rahvalaulikud rituaalsetel tseremooniatel) ja kirjalikeks. Kui tegemist on eeposega, mis on väga tugevalt n-ö ühe autori nägu, tema enda looming, peetakse sellist eepost kunsteeposeks. Veel on kasutatud nimetusi rahvaeepos (eeposel on tähtis roll rahvusliku identiteedi kujunemises). Kõige traditsioonilisemalt on eepost käsitletud kui värsivormilist lugulaulu, mis kirjeldab muinaskangelaste tegusid.

Müüdis sisaldub midagi inimese jaoks olemuslikku, millele ta seletust või tuge vajab. Lood kangelastest on inimestele vajalikud seetõttu, et alateadlikult otsitakse turvalisust – kaitset väliste ründavate jõudude vastu. Nii oli see kiviajal, kui kardeti metsloomade rünnakuid, ning nii on see praegugi, kus loodetakse leida ebakindlasse ellu mõni pidepunkt, lootes kellegi võimsa ja kindlust sisendava kangelase peale või soovides temaga samastuda.

Inimene ja maailma nähtused on kogu maakeral üpris sarnaste füüsiliste piirjoontega. Nii võib maailma eri paikade müütides kohata **arhetüüpe**¹ või sarnaseid motive. Maa ja taevas on olemas nii Sahara kõrbes, Eestis, Siberis kui ka Islandil. Inimese füüsilises sünnis ja surmas puuduvad erinevused, olenemata elukohast, rassist või kultuurist. Maa ja taeva tekkimisest ning inimese loomisest, sünnist ja surmast räägib seetõttu ka enamik maailma rahvaste müüte.

Maailma tekkimist ja inimese loomist kirjeldavaid müüte nimetame **loomismüütideks**. Sünni ja surma temaatikast tulenevad omakorda **surmajärgset elu** seletavad müüdid. Juba Gilgameši lugudest peale on inimene üritanud leida igavese elu saladust ehk viisi, kuidas surma vältida. Sellest lootusest on osalt tekkinud ka suured religioonid: budism, kristlus ja islam. Nende sõnumid igavesest elust väljuvad juba mütoloogia sfäärist. Pigem saab neid defineerida teoloogia või filosoofiana, täpsemalt õpetusena (kr *logos*). Siiski peavad ka need religioonid oma alusõpetuste seletamiseks kasutama mütoloogilisi kujutluspilte. Nii kristlik **jumalariik**, budismi **nirvaana** kui ka islami **paradiis** on kõik ikkagi mütoloogilised kohad. Budistlik nirvaana pole isegi koht, vaid täieliku teadmise, vabanemise ja rahu meelteseisund, mille saavutatu vabaneb ümbersünniahelast.

1 Sõna *arhetüüp* pärineb kreeka keelest, kus *arche* tähendab *algust*. Seega nimetame arhetüüpideks neid mütoloogilisi motive, kujundeid või ka seaduspärasusi, mis näivad olevat maailmas paljudes kohtades sarnaselt levinud või kuskil ühes kohas tekkinud ja sealt jõuliselt edasi levinud.